

Mirrors of Europe

Álmatlanság Párizsban

MARTIROSYAN,
Vahram
„Golyót a rablónak”
Galaktika (1988) 92

„Földcsuszamlás”
(Bratka László ford.)
Székelyföld, 2003.
11.

„Versek”
Magyar Lettre
Internationale, 26
Műhely, 1998. 1.
2000, 2004. 7.

Ünnep, mely már múzeumban van

Sehol sem érzi az ember magát olyan egyedül, mint Párizsban. Amely a tizenkilencedik század fővárosa volt, Walter Benjamin szerint. És a huszadik században vándorünnep, mindig... Hemingway szerint. Aki reményt nyújtott, hogy Párizs veled is lesz, neked is megadatik még, hogy belépj nagy festők műtermébe, hogy a szürrealistákkal és az egzisztencialistákkal találkozz... .

De... bárhová is mérsz, azt mondják, ők itt voltak tegnapelőtt... . tegnap... . ma meg a múzeumokban vannak. Ünnep, mely már múzeumban van... .?

Közbevetés – A Párizsba jutás nehézségei

Az „Európa tükrei” szlovák projektben való részvételi ajánlatot 2011. április 29-én kaptam, Moszkvában, éppen ott tartózkodtam, forgatókönyveket írtam orosz tévécsatornák számára, mivel az örményországi állami és magán televíziós társaságok zárva vannak előtted, ha szembenállsz a hatalommal. Húsz európai regényíró (,,prominent novelists”) kértek fel, hogy három hétre egy másik európai országba látogasson, és esszét írjon a benyomásairól; a megszületendő írást majd a többi tizenkilencel együtt angol és francia nyelvű gyűjteményekben adják közre. Az én országom Franciaország lett, mivel két könyvem is kiadták franciául Párizsban, a „Csuszamlás” című regényemet és a „Bolond ember” c. önéletrajzi kisregényemet.

Elfogadtam a meghívást, megírtam, mikor szeretnék menni – és a szíves szervezők május elején elküldték a július 5-re szóló Jereván-Párizs repülőjegyet. Egy Šimečkova nevű hölgy leveléből megtudván, hogy én prominent európai író vagyok, következképp a Schengen-vízum megszerzésének nem kellene sokáig tartania, június végére megvásároltam a Moszkva-Jereván repülőjegyet. Minden esetre úgy terveztem, hogy előbb Örményországba jövök, látni szerettem volna, s csak utána indulok Európába, mely a világ amolyan előkészített helyének számít az örmények számára, a legtöbben nem is térnek vissza onnan. Egy-két napot vártam, majd, mivel újabb levél nem érkezett, emlékeztettem a boldog szlovákokat, hogy nekünk, örményeknek még mindig vízumra van szükségünk. „Miféle meghívólevélre van szüksége?” – kérdezte Pozsonyból a projekt vezetője, Marta Šimečkova. „Érdeklődje meg az Önök külügyminisztériumánál” – ajánlottam én.

Vártam egy hetet, megérkezett a meghívólevél, összegyűjtöttem a szükséges okmányokat és örvendezve, hogy Jerevántól eltérően Moszkvában van szlovák konzulátus, odaigyekeztem. Egy szemüveges, szigorú tekintetű alkalmazott ablaka jutott nekem osztályrészzül. Az irataimat vizsgálva arcára könnyed elégedettség ült ki, gondoltam, minden rendben van. De hirtelen megváltozott, amikor meglátta, hogy a Schengen-vízummal Franciaországba akarok utazni. Elmagyarítottam, hogy éppen ez a terv lényege, hogy az „Európa tükrei” az írókat nem Szlovákiába, hanem más országokba hívja meg. A férfi bement a konzulhoz, elutasítással jött vissza: az Ön kérvényét nem fogadjuk el, uram. Ellenkeztem, „de hát az Önök szlovák külügyminisztériuma is tájékozott az ügyről” – nem segített.

Megírtam a Šimečkova nevű hölgynek, hogy Franciaországból kellene nekem meghívólevél, máskülönben nem működik a dolog. Ő egy héten belül talált is egy kollégát Párizsban, pár nap múlva megérkezett a meghívó. Az irataimat kénytelen voltam lefordíttatni, még a francia vízumhoz szükséges fénykép háttérének és az arc méretének (majdnem azt írtam, az arckifejezésnek) is különbözönek kellett lenni, mint a szlováknak, habár mindkét fél Schengen-vízumot ad ki.

Kiiktattam a különbözöségeket, mentem a „vízumközpontba”. Hihetetlen egy hely volt, egy know-how kereskedelmi szervezet, mely naponta több mint ezer látogatót szolgál ki. Kiderült, hogy a helyieknek őt, a hozzám hasonló külföldi állampolgároknak pedig legkevesebb tíz nap szükséges, hogy

Moszkvában vízumhoz jussanak. A Moszkva-Jereván gépemig már csak kilenc nap maradt.

Gondoltam, feliratkozom, és Örményországban kapom meg majd a vízumot, július 5-ig még három hét volt hátra. Beléptem a nagykövetség honlapjára, hogy időpontot szerezzek, és megtudtam, hogy legkorábban... . augusztus 23-ikára tudok feliratkozni. Azt hittem, műszaki hiba, de az oldalfriessítési próbálkozásaim sem hoztak eredményt, az oldalon feltüntetett egyetlen telefonszám meg egyáltalán nem fogadta a bemenő hívásokat. Telefonáltam Jerevánba, barátaim elmagyarították, hogy levelet kell írnom személyesen a konzulnak, hogy kivételt tegyen velem. A lányom meg a fiam megszerezték a konzul e-mail címét és elküldték. Vagy két órán keresztül kínlódtam, hogy hatásos levelet írjak. Elküldtem. Vártam. Néhány napot. Semmi hír. Felhívtam Jerevánt. Örményország kis ország, a barátaim kiderítették, hogy a nagykövet és a konzul nagyon elfoglaltak, az elnök látogatott oda Franciaországból.

Már komolyan félni kezdtem, hogy július 5-ig nem fogom megkapni a vízumot, visszaváltottam a jereváni jegyemet, mentem a vízumközpontba. A kérelmemet nem fogadták el, hiányzott a szállodafoglalási igazolás. A foglaláshoz hitelkártya kellett, ami nekem nincs, pedig prominent regényíró vagyok. Vagy pedig éppen azért nincs, mert prominent regényíró vagyok.

Még egy napot vesztettem, amíg találtam Moszkvában egy utazási irodát, amit hinduk vezettek, akik, a többiekől eltérően, szerény összegért és egy szóbeli ígéretért, miszerint télen ellátogatok Goába, beleegyeztek, hogy turistajegy befizetése nélkül szállodát foglaljanak számomra Párizsban.

Közben megnehezítette a dolgomat, hogy Svájból is kaptam egy meghívást, hogy vennék részt egy körülbelül egyhónapos alkotótáborban a de Lavigny kastélyban, és azt a vízumot is meg kellett kapnom a Schengen-övezeti országba való utazásomig. Sikerült beadni az irataimat... .

Ezt követte az örömhírek rövid sorozata... . Megoldódott a svájci vízum kérdése... . Három nappal a kérvény benyújtása után megérkezett a francia vízum. Ezzel egyidőben az örményországi francia konzul kedvező válasza, hogy az Önnek megfelelő bármelyik napon fordulhat hozzánk... . Hogy miért rövid? Mivelhogy rögtön ezután elkezdődtek a moszkvai és jereváni útiköltségek Szlovákiából való átutalásának nehézségei, melyekről az Önök megkímélése, illetve a témától való hosszadalmas kitérő elkerülése végett nem fogok mesélni... . Csak annyit teszek hozzá, hogy gyenge idegzetű ember biztosan lemondana az utazásról. Az én idegeim, úgy tűnik, erősek, mivel kibírtam. Csak abban nem vagyok biztos, hogy egy prominent regényíró számára többlet vagy hiányosság az ily mértékű kitartó... . tolokodás.

Az első felirat a Párizsba tartó RER-en

A Charles de Gaulle repülőtéren óriási sor volt az RER, a „helyi érdekű vasút” jegyeiért. Nem lehet tudni miért, a jegypénztár négy ablaka közül kettő nem szolgált ki. Ezt megjegyzem, mint az első és... . utolsó kellemetlenséget, amelyben Párizs részesített.

Amikor felültem a vonatra és végre felszusszantam, észrevettem, hogy a szomszéd ülésre fekete filccel, felháborodva ezt írták fel: Чечня страна волков¹. Kicsit későn értettem meg, hogy ez válasz az ablakra nagy, harcias betűkkel felfirkált Tchetchniára. Hihetetlen volt, de tény: az orosz-csecsen elmentétek elnyúltak Párizsig, és én úgy váltam a „vita” tanújává, hogy az utolsó egy évet Moszkvában töltöttem.

Párizs színe

Évekkel ezelőtt, 1997-ben az aleppói születésű író, Movses Bchakjian ott-honában laktam két hetet, tizenkét riportfilmet készítettem az újonnan alapított „Ár” televíziós társaság számára, aminek az alelnöke voltam. Mivel

a tévétársaság pénz és felszerelés hiány miatt egy Super VHS kamerát is alig tudott rendelkezésre bocsátani, az írójuk, operatőrük és rendezőjük is én voltam egy személyben. Az első riport a Charles Aznavourral készített első örmény nyelvű interjú volt, merthogy mindaddig szégyellte hiányos örmény nyelvtudását. Egy másik riportnak a „Párizs Movses Bchakjian ablakából” volt a címe. Mindennap néhány alkalommal felvételeket készítettem az ablakból, mivel Párizs épületei folyamatosan változtatják árnyalataikat, sőt, még a szí-nüket is. A napsütés, esőzés, borús idő számtalan fokozatának függvényében. Ez a város egy igazi „fesz magad” album a természet számára.

Az örménységtől való elszakadás nehézsége

Párizsban először Movseshez mentem, hogy csomagjaimat letegyem és szállodaszobát keressek. Movses hét évvel ezelőtt agyvérzést kapott, aminek következtében elfelejtette mind az öt nyelvet, amit ismert. A kormány hat éven keresztül próbálta saját költségén visszahozni a negyven év alatt tanultakat. . . egy gyönyörű fiatal franciatanárnő közreműködésével. Eredménytelenül. Movses egészsége helyreállt, de a nyelvek közül csak az. . . örmény. És csak örmény műholdas tévécsatornákat néz, ugyanazokat a sorozatokat, amelyeket a nővérem Jerevánban, kinek az otthonában időztem Párizsba jövetelemig.

Az első párizsi látogatásom

Az okmányokkal elfoglaltan még egy valamirevaló programot sem dolgoztam ki franciaországi ottlétemre. Párizsban gondoltam csak arra, hogy először is az utolsó örmény király, V. Levon Luszinjan (Leo V. Lusignan, 1374-75) kriptájához kell ellátogatnom. Helyes volt-e Franciaország megismerését ezzel kezdeni? Minden esetre helytelen nem lehetett, mivel az örmények utolsó királya. . . francia volt. Érdekes egybeesésből kifolyólag az ő vezetéknévét örményül ugyanúgy „jan” végződéssel írják, mint az összes többi örmény vezetéknévét. Kilikia történelmét, az örmény történelmet, miként az összes ókori nép történelmét is, hiányosan tanították a szovjet években, hogy ne „vetekedhessenek” az oroszokéval, emiatt az örményországiak nagy része azt hiszi, hogy ő örmény.

A kilikiai örmény királyság (11–14. század) az igazi Örményországtól sok-száz kilométer távolságra létesült, a Földközi tenger partján. Az örmények Bizánc öt évszázados politikájának eredményeképpen kerültek ide, amikor a Nagy Hájknak ellenszegülő hercegeket a császárság mélyére száműzték. 1071-ben, a manazkerti csata, valamint Bizánc összeomlása után, Kilikia területén uralkodói vákuum keletkezett, melyet az örmény hercegek a keresztes lovagokkal szövetségbe kihasználtak. 1100-ban, mikor Szent Jeruzsálem első királynőjeként felszentelték az örmény Arda királynőt, elkezdődött az örmény-latin politikai házasságok története. Egy évszázaddal később a kilikiai örmény királyok rokonságra léptek a ciprusi Luszinjan keresztes királyokkal. Ez utóbbiakkal kialakult rokoni kapcsolatoknak is köszönhetően, mikor elfogytak az örmény királyi családok férfiorökösei, 1374-ben trónra lépett V. Levon Luszinjan. Levon ereiben jóformán semmi örmény vér nem csörgedezett, ám, képletesen szólva, vérében volt a korabeli császárságok ellen küzdő örmény és az ő „frank” királyi családjának együttes történelme. . .

„A kereszt álarcsainak nevében” címmel regényt írtam Kilikia történelmének egy 12. századi fejezetéről, úgyhogy a kor sok jelentősebb és kisebb szereplője ismerős és kedves számomra, mintha a rokonaim volnának.

Luszinjan kriptája Párizs jelentős templomainak egyikében található, a Saint-Denis katedrálisban (5. század), ahol a kora középkortól kezdve nyugszanak egymás mellett a francia királyok hamvai. A sírköveken fekvő életnagyságban láthatók az elhunytak domborművei. Boldogok a franciák, hogy arcról ismerhetik királyaikat, nem mint mi, 19. században készült festményekről.

A mi V. Levonunk az utolsó a királyok között, időben és a katedrálisban található helyét illetően. Érdekes lenne tudni, hogy az örmény turisták közül hányan látogatnak el az utolsó királyuk síremlékéhez, gondoltam magamban. Az örmény társadalom tájékozottságának-tájékozatlanságának egy másik paradoxona, hogy V. Levon Kis-Örményország (így nevezik a kilikiai királyságot, főleg Marco Polo) leghíresebb királya, habár összesen nyolc hónapig uralkodott. Egy időben igazságtalanságnak tűnt ez nekem Kilikia többi királyával szemben, de a mélyrehatóbb tanulmányozás megmutatta, hogy a legmélyebb tiszteletre érdemes: karddal a kezében küzdött a királyságért mígnem fogságba esett, és kiváltása után egész hátralevő életét a királyság visszaállításának szentelte. . . Térdre borultam, akármennyire félttem is ott belül, hogy színpadiasnak tűnhetnek. Azt szerettem volna mondani: Király, hat évszázad elteltével az örményeknek ismét van független országuk. De eszembe ötlött, hogy az ő néhai királysága területén élő örmény lakosság nagy része lemészároltatott. . . 1915-ben, az Oszmán Birodalom által. A törökök első világháborús veresége után Franciaország a fennhatósága alá vonta Kilikia töredékeit. Autonómiát ígért. De a vesztes törökök megnyerték a diplomáciai vásárt, és Kili-kiát teljesen elhagyták az örmények. . . A kilikiaiak nagy része, rongyosan és éhesen, menedéket lelt Marseille-ben, ahonnan később továbbvándoroltak Lyonba, Párizsba és más városokba.

Nehezemre esett visszakanyarodni ahhoz a gondolathoz, hogy létezik ma egy független Örmény Köztársaság. A régi császárságokból megörökölt sötét múlt nehéz terhével, a posztsovjét betegségekkel a kérdőjel, a spanyolhoz hasonlóan, a „szerencse”? mindkét felén kiteve, de. . . létezik.

Párizs „nemzetisége”

Ahogy azt Jacques Roman francia író (valamint színész, rendező) mesélte, az ötvenes évek Párizsában az afrikaiakra ujjal mutogattak. Ma az első benyomás Párizsról az, hogy még nem érkeztl meg Franciaországba. A metróban az utasok körülbelül egyharmada afrikai és arab etnikumú. Mikor a párizsi „kínai” negyedben voltam, a Tabac Sports fura nevű kávézóban senkit sem láttam, aki „francia” külsejű lett volna. Párizsban még a sétálók között is sok „vegyes” párral találkoztam, akik külsőre. . . boldognak tűntek.

Meglepő-e vajon, hogy Párizs „színes”? Fél évszázada még császárság volt Franciaország. Egy ország, mely gyarmatokat hódított meg, következképpen megnyitotta előttük a főváros kapuit. Előbb a tartományok előkelőségei (az elit), majd később a nép kezdett el özönlenni a metropolisz felé, amihez nyelvi, kulturális és gazdasági kapcsolatok fűzték. . . Ugyanez a helyzet a mai Oroszországban. Az utazásom előtt és után sok örménnyel találkoztam, akik sajnálkoztak afőlött, hogy Párizsban nem maradtak „franciák”. Örményország homogén ország, vajon ezért keresünk mi „franciákat” Párizsban? De hát nem úgy van-e, hogy Oroszországban mi vagyunk szembeötlően sokan? Ők, a helyiek, rövidebb fogják: francia az, akinek a személyigazolványában az áll, hogy francia állampolgár. Sokan tőlem még meg is kérdezték, hogy vajon

KALI KINGA- AZ ARARÁT-KHOR VIRAPBÓL. NÉZVE / KHOR VIRAP KOLOSTOR

2014 nyár

nem franciák-e a nagy száműzöttek, Dali és Picasso, Franciaország nemzeti büszkeségei. És Zinédine Zidane? Ne felejtsem el megjegyezni, hogy akik ezt a kérdést fölítették, többnyire bevándorlók leszármazottai voltak.

A franciákat nem tudom, de véleményem szerint a francia nők különlegesek. Függetlenül a bőrszínüktől, köpenyt vagy kabátkát viselnek a nyári hőségben, előnyben részesítve a sötét színeket, arcukon az öngyilkosság előtti percek melankóliája, amitől elszor az ember szíve... Csak hiányos nyelvtudásom gátolt meg abban, hogy a megmentésükre siessék.

Párizs egyszerűsége

Párizs nagy, de csak akkor tudsz eltévedni benne, ha... egyáltalán nem vagy jártas a művészetben és a történelemben. Az utcák, bulvárok, parkok nevei forradalmak történeteiből, filozófiából, regényekből és filmekből ismerhetők. És nem csak franciák. Kennedy sugárút, „Sztálingrád” metróállomás, Jefferson és Churchill szobrai... Az Avignonban évente megrendezett színházi fesztiválon a Nyitott Színház (Théâtre Ouvert) „Csótány” című előadását volt szerencsém látni. Szerzője Sam Holcroft, rendezője Alexandre Plank. A színpadon zengtek a... színpadra vitt szerzői replikák. Pont úgy, ahogyan Párizsban is mintha egy kívülálló hang kísérne kerületről kerületre, utcáról utcára, kávézóról kávézóra. Az úrt a szívélyes párizsiak töltik ki. Anri le Goubin, a Latin negyed szívében található Saint-Andrés des Arts hotel – amelyben három hétig laktam – tulajdonosa muskétalövések nyomát mutatta meg a falon, mely alatt reggeliztem, majd egy kis, régi kaput, melyen keresztül az áruló a toronyba engedte az angolokat, kik ellen a harcot a későbbiekben Jeanne d'Arc vezette... Aztán meg az épület, ahol... Guillotine orvos (orvos?) élt...

Kivételes útmutatók.

Párizs múzeumai

Nem vagyok oda a múzeumokért, mert az Idő megállt bennük, befejeződött. Csakhogy... én Párizsban találtam magam, miután búcsút vettem a szeretett nőtől Moszkvában. Talán nevettek rajtam Franciaországban... vagy pedig klisék áldozata voltam, de nem egyeztem bele kapcsolatunk folytatásába, miután megtudtam, hogy ő nem vált el a barátjától, ahogyan én azt hittem, és most nem volt kedvem szórakozni, tengerpartra vagy valami más városba utazni. Következésképpen, hogyan maradhattam volna hetekig Párizsban úgy, hogy ne látogassak el a Louvre-ba, az Orsay-ba, a Maillol-ba, a Levelek és kéziratok múzeumába, az Emberi Fejlődéstörténet múzeumába, a Petit és a Grand Palais kiállítótermeibe, Versailles-ba... Igaz, még diákéveimből megmaradt egy rossz vonásom, kételkedően viszonyulok azokhoz a dolgokhoz, amelyek másokat elkápráztatnak, és a Louvre-ba lépve nem zarándokoltam egyenesen „Mona Lisához”, mint mindenki más. Órákat töltöttem a másik szárnyban, az ókori Kelet lélegzetelállító művészetét és a királyság időszakának bámulatos francia szobrait nézegetve. Ameddig fejem zúgni nem kezdett az esztétikai túlerheltségtől. Akkor átmentem az Olasz terembe.

Az óriási teremben olyan zaj volt, mint a piacon. Mindenki ugyanabba az irányba szaladt, és átsiklott a falakra sűrűn felagatott képek fellett. Megközelítettem őket. Raffaello. Botticelli. Veronese. TIZIANO... da Vinci. Végül én is odamentem a „Giocondához”. A kép előtt vastag sorban turisták álltak, és megállás nélkül fényképeztek. Mi értelme? A lenyomatok akárhol beszerezhetők. Én magam eleinte csak egy büntudatos tekintetet tudtam vetni a kép felé, megbeszéltem találgatásokról elkésett ifjúhoz hasonlóan. Aztán egyenesen ránéztem és éreztem, hogy tekintetem behatol-elvesztődik a képben. Meglepő volt, de szemem megteltek, nem tudtam elszakadni...

Körülnéztem: azt hittem, mindenki ugyanezt érzi. Egyetlen könnybe lábadt tekintetet sem vettem észre, de talán másokat is meghatott ez a „festmények festménye”, mely mára ily hírnévre tett szert...

A „Giocondával” való találkozásomra rövid időt szántam, úgyhogy kénytelen voltam elszakadni tőle, hogy el ne kessek az igazi találkámról. Šimečkova asszonynak – ki ügyeit intézve éppen Párizsban tartózkodott, – kellett átadnia nekem az útiköltséget, mivel a bankon keresztül való átutalás balul sült el.

Utam a Condorset tiszteletére emelt műemlék mellett vezetett el. A 19. század végén felállított klasszikus stílusú szobor mindkét oldalán fekete, futó alakok voltak, kezükben óriási, piros, hullámzó selyemszalagokkal, melyek az Ahlala felkiáltást ábrázolták. Alkotójuk napjaink szobrása, Daniel Hourdel.

Később ugyanennek a szobrásznak egy másik művét láttam Saint-Germain-des-Prés régi temploma előtt. Ezek a szobrok egyik történelmi műemléktől a másikig vándorolnak... Párizs ily módon nem hagyta, hogy „aludjanak”, ellenállt annak, hogy az ünnep múzeumba kerüljön, mintha arra törekedne, hogy... örökké tartó kiállítóterem maradjon.

Mi meg kitartóan „szabad ég alatti múzeumnak” nevezzük Örményországot. Talán ezért is üresek a mi múzeumaink, és a „szabad ég alatti múzeum”-ország is lassan-lassan kiürül.

Párizs költészete

A múzeumokban megleptek az erotikus jelenetek, előkelő meztelen modellek, a középkortól kezdődően. Hááát, hol vagyunk mi és hol vannak ők, mondtam magamban. Az egyetlen elérhető erotika a Szovjetunióban a sportolónők fényképei voltak a fekete-fehér újságokban, és az örmények ebben a kérdésben sokkal hagyományörzőbbek voltak, és azok mind a mai napig, mint a többi posztsovjeter keresztény országok...

Ezeknek a gondolatoknak a visszhangja-e vagy sem, nem tudom, de álom-költeményemben meztelen voltam:

Váratlan találkozás Párizsban²

*A szökőkútban meztelenül áll E. Drumova,
hogy Moszkvában találkoztunk, annak már egy hónapja.
Magas, baragos babaarccal,
mint a szobrok, tekintetét távolba veti,
bozzájuk basonló sima mellekkel,
amelyeket csak óvatos simogatásom kelthet életre.
Levetkőzőm, mellé állok,
tekintetemet előre szegezem.*

*A víz áramlik fölöttünk,
mint szökőkutak szobrai fölött,
és szobrokhoz basonlóan
nem vesznek minket észre az elbaladók.
Ameddig csak meg nem jelenik jereváni erénycsósz unokabúgom
és le nem bord minket:
Vessettek véget a gyalázatnak!
Nem válaszolunk neki, szobrokhoz basonlóan,
de emberhez basonlóan vissza-visszapillantva,
kimászunk a vízsugarak alól,
mivel megfáztunk-fagytunk jól.*

Eddig a versig csak egy sort írtam Párizsról, az „Élet és halál összehasonlítása” költeményemben:

a balál Párizsban basonló

A költeményben ez az ismétlődő sor semmiféleképpen sincs megmagyarázva, ahogyan egyetlen más összehasonlítás sem. Valószínűleg csak én tudtam, hogy ez összefüggésben van bátyám halálhírével, melyet akkor kaptam, mikor először Párizsban voltam... A szerelmes „Váratlan találkozás” megszakította a Párizst halálhoz asszociáló „igazságtalanságot”.

Párizsi vendéglátás 1

Második francia könyvem kiadói, Christiane és Alain Thiollier házastársak, kikkel eddig nem volt szerencsém személyesen találkozni, megtudván, hogy Párizsban tartózkodom, meghívtak a nyaralójukba, a Fontainebleau-tól nem messzire fekvő Briare falucskába. Utunk a történelmet szelte keresztül, vagy jobban mondva az előtörténelmet, külön kiemelve az Île-de-France tartomány Őstörténeti Múzeumát (Musée départementale de Préhistoire d'Île-de-France), benne az „előember” mohalepte köveivel és fáival.

Úgyszintén megálltunk a gótikus építészeti csodák egyikénél, a Saint-Mathurin katedrális mellett, mely több mint három évszázadon keresztül épült (a 12. század végétől a 16. elejéig). Toronymagassága... 50 méter. A mi hegyekben elveszett templomaink, hozzá és a többi európai templomhoz képest, medálhoz hasonlóak, akaszd a nyakadba, s vidd magaddal.

Saint-Mathurin a vallási dinasztikiák széthúzásának idején Montgomery gróf (1568) miatt megrongálódott és immár közel egy évszázada felújítás alatt áll.

Nincs messze innen Germigny-des-Prés Szent Megváltó temploma (Église Saint-Sauveur de Germigny-des-Prés), 9. század eleje, melynek mintájául... a 4. századból való Szent Ecsmiadzin-i Székesegyház szolgált.

Briare falu templomának homlokzatán toronyóra van. Számomra, örményként, idegen a templom ilyen fajta használata, melynek az örökkévalóság idejét kellene mutatnia, nem pedig a mai időt. De aztán fokozatosan megértem, hogy Európában a templomórák versengése a városházakéval megszokott dolog.

Egy pillanatra visszatérek arra, hogy még a Notre-Dame is különbözik az általam elképzelt templomoktól, az ő páros tornyaival. Amíg az örmény templomoknak középen van a kupolájuk, a párizsi Istenanya templom mintha irányt mutatna. Irány-e ez vagy pedig céltudatos meggondoltság az igazsághoz vezető úton, kérdezem magamtól. Isten tudja. Briare-ban Alain főztjét kóstoltattuk. Ott helyben a Thiollier-ék párizsi otthonába is vacsorameghívást kaptam. Íme, majdhogynem kaukázusi módon következetes vendégszeretet.

Briare-ban is, Párizsban is részt vettek a vacsorákon a Thiollier-ék gyerekei és unokái, a francia Nemzeti Könyvtár vezetője, Martina Grel, a kiadó néhány alkalmazottja. A kiadó a párizsi lakás egy részét foglalja el, mely fal-szomszédos a Moulin Rouge-al.

Évés közben a franciák egymás szavába vágva beszélnek Örményországról, Franciaországról, az evésről, majd pedig feltétlenül az ételekről meg a borról. Örményországtól eltérően, ahol, mint Oroszországban, mindenki vodkát iszik a szovjet idők óta kezdve, ők bort isznak, és szeretik mesélni, hogy mennyit ittak előző nap.

Megkérem őket, hogy töltsenek bort elképzelt barátnőm számára is. Nevetnek gyerekeségemen. Kint eső esik, a nők időről időre cigarettára gyűtanak, az ajtó íve alatt meghúzódva cigarettáznak: tökéletes francia mozifilm. A végén mindannyian elkísérnek a metróig. A nők meg a lányok jobbról is, balról is megcsókolják az arcomat, ahogyan azt már a találkozásunkkor is tették... De pontosítsak az örmény olvasó számára: nem a két szép szememért, hanem mert ez a szokás... ami sokkal szebb, mint amikor az örmény macsólegények az utcán egymást mindennap csókolgatják.

Már a metrón ülve, visszaemlékezem a Rajna-Alpok vidéki Die városi Könyvszalón szervezőinek vendéglátására 2001-ben. Ők engem finom érzékkel Ravel falucskában szállásoltak el, ahová az út földcsuszamlások között vezetett: utalva a „Csuszamlás” regényemre. Arra gondolok, hogy elsősorban örvendetes dolgokról kell könyvet írni, gyönyörű fiatal lányokról, táncokról és szórakozásról.

Párizsi vendéglátás 2

A Thiollier-család vacsoráján Martina Grel meghívott az októberben megrendezendő „Arménia-Arméniák” rendezvénysorozatra, melyet országunk 20 éves függetlenségét megünneplendő szerveznek. A Nemzeti Könyvtár munkaközössége alkotóképzetének köszönhetően nagyszerű terv született meg. Az egész világból meghívott húsz örmény író számára egy Marseille-Párizs utat gondoltak ki a Orient-express-szel.

Az Orient-express név elsőre baljósulátan hangzik a detektívregények szerelmeseinek, és én nem haboztam megkérdezni, vajon az örmény írók közül mindenki számára megváltották-e a visszaút-jegyét? De a vonat csak nappal

közlekedik, hálókocsi nincs rajta, és már régen csak díszvonat, nem közlekedik menetrendszerűen, csak előadásoknak ad helyet és nívós kirándulást biztosít.

Holott... az Orient-express-szel kapcsolatban meglepetés várt ránk. Nagyon kellemes. Amikor, áthaladva a nekünk leterített kék szőnyegen, belépünk a kocsiba, mellyel Marlene Dietrich, Charles de Gaulle... és Agatha Christie utazott, láttuk, hogy mindössze hét-nyolc karosszék van benne. Hát a többiek? Állni fognak? – zavarodtunk össze. Kiderült, hogy a húsz örmény íróknak és a minket kísérő öt-hat személynek a francia kormány rendelkezésére bocsátotta... a teljes vonatot, hét kocsit.

Az Orient-express útvonala, a Marseille-Valence-Avignon-Lyon-Párizs sem véletlenszerűen volt kiválasztva, ez az 1915-ös népirtásból megmenekült nemzettársainknak az első menhelytől a fővárosig megtett útvonala volt. A megmeneküléstől a megmaradásig-beilleszkedésig, a teljes értékű önmegevalósításig.

A francia-örménység sorsa a rendezvény műsorában is benne foglaltatott. „Száműzetés és emlékezés”, „A történelem újraélése”, „A száműzetés és a szó”, „Emlékezés és történelem, tanúság és regény”, „Örményország, avagy mi a jövője a diaszpóra önállóságának?”, „Lerombolástól az újjáépülésig”, „A diaszpóra nemzeti és nemzetközi szerepe” kerekasztalok témáinak kétharmada teljesen vagy részben a népirtással volt összefüggésben. Az Örmény Hagyaték múzeumát Valence-ben szintén meglátogattuk, egyedülálló Európában, az első francia-örményeknek adott tartózkodási- és munkavállalási-engedélyeket meg egyebeket állítottak ki benne.

Az örmény nemzeti dráma hangsúlyozása uralkodott a komor színpadon is, a gyászosan szomorú fekete-fehér képekkel kísért örmény hangversenyen, melyet Marseille-ben és Párizsban mutattak be.

Az első kerekasztal-beszélgetés alatt megjegyeztem, hogy igen, a törökök „tönkretették” történelmünket, de ez a rendezvénysorozat műsorában aránytalan, az örmény irodalom és az örménység problémái sokfélék, nem volna szabad, hogy a népirtás, a halál motívuma ennyire felülmúlja az életét. Ami leginkább az örményországi örmények számára nehéz, akik naponta 24 órán keresztül örmények, ellentétben a diaszpóra-örményekkel, akik a hét néhány órájában örmények, a fennmaradó időben pedig franciák, bolgárok, amerikaiak ésatöbbi. Örményország ma halálos veszedelmekkel néz szembe, amit ma kell megvitatni, nem pedig megvárni a borzalmas következményeket és aztán félni-megijedni.

Felszólalásomat ellenérvek hulláma követte, de később a diaszpóra-beli, legfőképpen a más nyelven író örmények, akik „mögött” a népirtásnak szentelt regények vagy költemények sorozata áll, mint az eredetbe való visszatérés sajtóságos hőstette, bevallották, hogy szavaim új irányba terelték gondolataikat. De a franciák nem fogadták el a rendezvénysorozat műsorával kapcsolatos megítélésemet. Bennem az a benyomást maradt, hogy ránk, örményekre, azért van szükségük, hogy legyen kit sajnálniuk és legyen kinek bizonyos nagylelkű segítőkészséget mutatniuk. Hogy ezen érvemet megerősítem, elmondom, hogy a meghívott örmény íróknak nem adatott lehetőség a felszólalásra sem a nyitóünnepségen, sem a záróünnepségen. Mintha dzsungella-kókat hoztak volna ide, kiket mancsuknál megragadva körbevezetnek – és aztán visszaküldenek. Ez persze csak részben a franciák hibája, leginkább mi

2014 nyár

vagyunk hibásak, hogy hosszú évtizedeken keresztül az áldozat-örmönyt prédikáltuk, erőltettük a világra.

Párizs álma

Párizs nem alszik. Legalábbis a The Mazet, a Le Caméléon bárók környékén, melyek az ablakom alatt voltak a Saint-André-des-Arts utcában. Igaz, a fiatal látogatók nagy része angolul beszélt, turisták voltak. Egy alkalommal, ittasan, Aznavour „La Bohème”-jét énekelték éjszaka 3-4 körül, angol kiejtéssel. Búszkeség töltött el. De akárhogy is van, én mindenkinél kevesebbet aludtam Párizsban. Ennek oka nem a turista „mohósága” volt, sem pedig a hőségből nekem kijutott rész, vagy a szerencse, hogy nem volt más dolgom Párizsban, mint az élménygyűjtés. Egyszerűen csak rengeteg helyre utaztam már MÁS emberekkel, ez volt az első alkalom, hogy valahol voltam akárki más NÉLKÜL... E. Drumova nélkül, akivel kibékültünk, majd összevesztünk, később újra kibékültünk, amíg még Párizsban voltam.

Párizs „fegyelmezhetlensége”

A párizsiak szívélyesek a külföldiekkel szemben, legalábbis az én személyes tapasztalatom ezt mutatja. De „fegyelmezhetlenekké” válnak, mikor belső problémáikról esik szó. Két francia-örmény egyetemi előadó, a kilikiai történelem kiváló szakembere, Claude Mutafian, és az én „Bolond ember” kisregényem fordítónője, a híres nyelvész Anaïd Donabédian első egymáshoz intézett kérdése a következő volt: részt vettél a tüntetésen?... és a pénteki tüntetésen részt veszel-e? Véleményük tüntetéseken és sztrájkokon való kinyilvánítása fontos jellemzője a franciák természetének. Meg talán az együttlét is? Mindenesetre, nem találkoztam olyan franciával, aki elégedett lett volna Sarkozyvel...

Nekem úgy tűnt, hogy a bizonyos szintű apró „fegyelmezhetlenségek” is francia tulajdonságok. A párizsi repülőtérhez csatolt állomáson a marseille-i gyorsvonatra várva cigarettára gyűjtöttem a peronon. Rögtön azután észre is vettem a piros táblát: dohányzásért 68 euró bírság (na gyere, találd ki, minek alapján döntötték el, hogy pont 68). Elmentem a közeli oszlop mögé és, szememet lesütve és magamat hibáztatva, hogy nem vagyok európai íróhoz méltóan szabálytisztelő, végigszívtam a cigarettámat. Mikor már a vonatkocsimat kerestem, akkor láttam, hogy a peron egész szélteben, egymástól ugyanakkora távolságban állva cigarettáznak... a vonat három felügyelő-kísérője. Egy másik nekünk szóló tiltótáblát az autóbuszon is láttam kiakasztva: A vezetővel tilos a „beszélgetés”. Nem volt időm elgondolkozni azon, hogy mennyire lenne hatásos egy ilyen tábla kitűzése a jereváni iránytaxikban, a marsrutkákban, mert a minket kísérő francia elkezdett beszélgetni a vezetővel, és abba sem hagyta a leszállásig...

Búcsú Párizstól

Elhatároztam, hogy az utolsó napot a magam meg a barátaim szovjetörmény évekbeli álmainak beteljesítésére szánom. Első helyen a calvados volt, melyet Remarque hősei ittak folyton „A diadalív árnyékában” című regényében. (Számítógépem segítségével összeszámoltam, 90 alkalommal említett ez a szó a regényben). Egy ilyesmiben járatos társunk azokban az években „felnyitotta szemünket”, hogy a calvados tulajdonképpen nem egyéb, mint almapálinka.

A „Peresztrojka” idejében házi készítésű almapálinka tűnt fel a boltokban, egyszerű limonádés üvegekben, amelyet élvezettel ittunk, de aztán ugyanolyan hirtelen eltűnt... Én egy üveg Père Damient vásároltam és ittam meg az aznapi találkozásaim alatt, Claude Mutafiannal és az örmény szakirodalom híres „Samuelian” könyvesboltjának 90 év körüli tulajdonosaival, kik az italt kedvesen „calvá”-nak becézték.

Emlékeztem, a mi szovjetörmény bohémjeinknek egyik kedvenc témaja a prostitúció volt, hogy helyes-e a törvényesítése vagy sem. Azokban az években sokan úgy gondoltuk, ha már nem lehet beszüntetni a prostitúciót, akkor hát törvényesíteni kell. Ennek megfelelően, listámon a következő pont a Pigalle volt, de időm nem engedte, hogy elmenjek oda és tisztázzam álláspontomat.

Az esti programom pedig a „Les Deux Magots” kávézó volt. Odamentem, leültem a Saint-Germain bulvárhoz legközelebb eső asztalhoz. A szovjet időkben napokat töltöttünk el Jereván kisszámú, lepukkant kávézóiban, magunkat egy-egy Verlaine-nek, Rimbaudnak, Bretonnak, Prévernek, Sartre-nak képzelve Párizsban. És íme, azoknak a kávézókban egyikében ülök most, ahonnan ők „kinőttek”. Foie gras-t rendeltem, mely Franciaországban kulturális és konyhaművészeti értéknek van elismerve, törvény által, és pezsgőt, mivel azt ajánlják hozzá. Pezsgőmet kortyolgatva felidéztem, hogy annak el-lenére, hogy minket a szovjet rendszer elutasított, a nyolcvanas évek végére mi magunk is híres írókká váltunk Örményországban, ahol az alkalmazkodó írók az állam, a nem-beilleszkedők pedig a politikai rendőrség (KGB) megtisztelő gondoskodásában részesültek... Akárcsak a nem-beilleszkedő olvasók, akik a sorokon kívül a sorok között is olvastak. De rögtön, amint a Szovjetunió összeomlott és az időtöltésnek új formái tűntek fel, egymás után kezdtek bezárni a könyvesboltokat, a megmaradtakban is csak számítógépes és angolnyelv-tankönyvek voltak kaphatók. Mindeközben Franciaországban, Párizstól kezdve a négyezres lakosú Die városkáig, oly mértékű kedveskedést éreztem az irodalommal, az írókkal szemben, amin kezet lehetett melengetni a hidegben...

Ahogy minden más is a Szovjetunióban, az olvasás szeretete is hamisnak bizonyult... Íróársaim közül sokan mást sem tudtak kitalálni, mint sírva a hatalom kegyeiért esedezni... És morzsákat kaptak, mikor 1998-tól a régi komszomolisták kerültek megint hatalomra.

... De ez nem a sötét gondolatok ideje volt, mivel éppen felszolgálták az én foie gras-mat, a külön e célból megtömött liba májából készült pástétomot, meleg piritóssal. A pástétomadag akkora volt, hogy elhunyt szüleim azt mondták volna: meglett férfi számára ez mi, egy falat csupán. De én már nem meglett férfi voltam, hanem európai író, és elkezdtem kiélvezni a foie gras minden darabkáját, melynek nagyon kellemes íze volt, habár nem tudom, vajon tényleg százszor finomabb volt-e, mint a pástétomok, melyeket Jerevánban vásároltam a boltból, százszor olcsóbban.

Már a számlámat fizettem a „Les Deux Magots”-ban, mikor a járdán feltűnt egy sűrű göndörhajú, alacsony nő, aki hamis hangon énekelni kezdett: semmi egyebünk nincs, csak a szerelem... Hirtelen arra gondoltam, hogy nekem sincs semmim, se házam, se pénzem, se munkám. Csak a naponta visszautasított szerelmem és a kétoldalról kirakott spanyol kérdőjeles ismerencsém? És hirtelen boldognak éreztem magam. Mert így van ez 2000 január elsejétől, amikor is mindent otthagytam, hogy visszatérjek az irodalomhoz... Boldognak éreztem magam, mert amim volt, az a jövőben volt. Nem számítva Párizst, mely az enyém volt még egy éjszakát, meg még másnap is, a repülőgépem indulásáig.

2011. július – november, Párizs – de Lavigne kastély, Svájc – Moszkva
DÁJBUKÁT BORBÉLY LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

¹ Csecsenföld ordasok országa – a fordító megjegyzése.

² A cím Jekhise Csarenc „Váratlan találkozás a petropovlovskai kastélyban” költeményére utal – a szerző megjegyzése.